

21A Minister voor de Eredienst

Instelling en opheffing van de departementen van de Zaken van de Eredienst

In 1806 deed met het Koninkrijk Holland, de schepping van Napoleon met zijn broer Lodewijk Napoleon als koning van Holland, ook het ministerie van de Eredienst zijn intrede in het staatsbestel. Onder de Bataafse Republiek had godsdienstvrijheid bestaan. Deze werd in 1801 onder het Bataafse Gemenebest enigermate ingeperkt. Het Franse bewind kende vergaande overheidsbevoegdheden op het gebied van de organisatie van de kerkgenootschappen. De individuele godsdienstvrijheid bleef ongemoeid. Het ministerie van de Eredienst stelde een reglement voor de kerkgenootschappen op. Na de inlijving in het Franse keizerrijk in 1810 werd de Franse wetgeving en daarmee de *Loi relative à l'Organisation des Cultes* van toepassing, met aanpassingen voor de protestantse gezindten.

Onder de Grondwet van 1814 bleef de Franse wetgeving ook op dit gebied nog tijdelijk van kracht. Volgens artikel 133 van de Grondwet van 1814 was echter 'de christelijk hervormde Godsdienst die van den Souvereinen Vorst'. Hiermee werd, net als tijdens de Republiek de Zeven Verenigde Provinciën, het protestantse karakter van de natie tot uitdrukking gebracht. Deze bepaling verdween met de Grondwet van 1815, die gold voor de in het Koninkrijk de Nederlanden herenigde provinciën van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Het protestantse overwicht was door de toevoeging van de zuidelijke – later Belgische – provincies verdwenen.

In 1815 riep koning Willem I twee departementen van Zaken van de Eredienst in het leven. Eén van Zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst en één van Zaken van de Hervormde en andere Erediensten, de rooms-katholieke uitgezonderd. Onder de koningen Willem I en Willem II werd de laatstgenoemde functie van 1818 tot 1841 vervuld door Frederik Willem Floris Theodorus baron van Pallandt van Keppel, waarna er tot aan de grondwetsherziening van 1848 nog drie ministers dit ambt korte tijd vervulden. Koning Willem I belastte de uit Mechelen afkomstige Melchior Goubau d'Hovorst in 1815 tot minister voor de Zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst, met de titel van directeur-generaal. Tot 1848 volgen er nog vijf. Onder het eerste kabinet-Thorbecke werden de beide ambten vervuld door ministers die ook met een andere portefeuille waren belast. Zo kregen aanvankelijk de minister van Buitenlandse Zaken, Herman van Sonsbeek, tevens tijdelijk de Zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst, en die van Justitie, Johan Theodoor Hendrik Nedermeijer ridder van Rosenthal, die van de Zaken van de Hervormde en andere Erediensten te behartigen. De beide ministeries werden als zelfstandige departementen opgeheven en de zaken werden ondergebracht bij de departementen waarvan de minister met het bestuur van de zaken van de desbetreffende eredienst was belast, dus Buitenlandse Zaken en Justitie. Toen Nedermeijer in 1852 werd opgevolgd door Martin Pascal Hubert Strens kreeg deze de

rooms-katholieke Eredienst onder zijn bestuurlijke hoede en de minister van Financiën, Pieter Philip van Bosse, de Hervormde. Vervolgens werden de miniseries formeel opgeheven en bleven de zaken van de Hervormde Eredienst ressorteren onder het ministerie van Financiën en die van de Rooms-Katholieke onder Justitie.

Het volgende kabinet – het kabinet-Van Hall – richtte de ministeries weer op. In 1862 hief Thorbecke de zelfstandige departementen opnieuw op, maar er volgde opnieuw een heroprichting in 1868 onder het kabinet-Van Zuylen van Nijvelt. In hetzelfde jaar worden ze onder het kabinet-Van Bosse-Fock definitief afgeschaft. Op dat moment beheerde de minister van Financiën, Van Bosse, de portefeuille van de Hervormde Eredienst en minister van Justitie, Franciscus Gerardus Reinierdus Hubertus van Lilaar, die van de Rooms-Katholieke. De departementen worden dan aparte afdelingen binnen de ministeries van Financiën en van Justitie. In 1871 voegt Thorbecke, die dan zijn derde kabinet leidt, de afdelingen in dier voege samen dat de financiële aangelegenheden – die voornamelijk de Hervormde Kerk betreffen – onder Financiën komen te vallen. Pas in 1988 komt hier een einde aan als de financiële bemoeiingen van de staat met kerkgenootschappen definitief worden beëindigd.

Protocollaire verantwoordelijkheid

Sinds minister Van Lilaar zijn de protocollaire zaken van de onderscheidene kerkelijke gezindten onder beheer gebleven van de minister van Justitie. Dit hield in mijn ministersperiode in dat de vertegenwoordiging van de regering bij kerkelijke jubilea of andere niet zuiver kerkelijke hoogtijdagen, door de minister van Justitie plaatsvond. Ook de toekenning van koninklijke onderscheidingen aan bestuurders van kerkgenootschappen en andere kerkelijke functionarissen, die onder het tot 1996 geldende decoratiestelsel onder de verantwoordelijkheid van de desbetreffende ministers viel, geschiedde op voordracht van de minister van Justitie. Vooral deze laatste activiteit moet niet worden onderschat: de afdeling Kabinetszaken en Uitgifte Staatsblad, die rechtsreeks onder de secretaris-generaal ressorteerde, verzette op het gebied van voorbereiding van toekenning van decoraties meer werk ten behoeve van de kerkgenootschappen dan voor de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat, de deurwaarders en de onder het ministerie ressorterende diensten tezamen. Het ging hierbij niet alleen om onderscheidingen voor bisschoppen of praesides van synodes, die in die tijd in aanmerking kwamen om benoemd te worden tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, maar ook om talrijken die zich in sociaal opzicht verdienstelijk maakten voor de samenleving door leniging van noden of maatschappelijke zorgverlening. Het was een dankbare taak om mee te werken aan de erkenning van de verdiensten van deze mensen door toekenning van een koninklijke onderscheiding.

Zoals gezegd, lag de voorbereiding in handen van de afdeling Kabinetszaken en Uitgifte Staatsblad en in het bijzonder van het hoofd van deze afdeling, mevrouw E.M. Jansen. Mijn activiteit was meestal beperkt tot het ondertekenen van de voordracht aan de koningin en het

contrasigneren van het koninklijk besluit. In enkele gevallen had ik het voorrecht de onderscheiding zelf uit te reiken, zoals op 8 mei 1987 in het Concertgebouw te Amsterdam aan luitenant-kolonel A. Bosshardt van het toen honderdjarige Leger des Heils.

Representatie

Op het representatieve vlak herinner ik mw het vierhonderdjarig bestaan van de Anglican Church of Saint John & Saint Philip in Den Haag met een dienst op zaterdag 17 mei 1986 in de Haagse Kloosterkerk. Het eigen kerkgebouw, gebouwd in 1951-1952, was voor de plechtige herdenkingsdienst te klein. De dienst werd bijgewoond door Princess Margaret, de zuster van het hoofd van de Anglicaanse kerk. De Britse ambassadeur zat rechts naast haar en naast zijn echtgenote zat ik met Henny aan mijn zijde. Meer dan mijn aanwezigheid werd niet verwacht. Dit was enkele maanden daarvoor anders, toen ik op zondagmiddag 2 maart in de Pauluskerk in Rotterdam een bijeenkomst van de Federatie van Turks Islamitische verenigingen bijwoonde en daar een woordje Turks moest spreken.

Ik vermeldde al in hoofdstuk 19 het bezoek van paus Johannes Paulus II aan ons land in mei 1985. Behalve mijn verantwoordelijkheid voor diens veiligheid, die ik als minister van Justitie droeg, was er ook een representatieve activiteit aan dit bezoek verbonden. Henny en ik behoorden op zaterdagmiddag 11 mei tot de genodigden tijdens de plechtige liturgie met wijding van het nieuwe altaar in de kathedraal van Sint-Jan in 's-Hertogenbosch. De Noord-Brabantse Kamerleden waren ook genodigd, maar, tot grote spijt van Gerrit Braks, niet de Noord-Brabantse ministers. Na de indrukwekkende wijdingsceremonie sprak de paus de aanwezigen toe. Op maandag 13 mei ontving de ministerraad de paus op het Catshuis. Daar waren alle ministers aanwezig en mijn aanwezigheid was die dag dus niet toe te schrijven aan mijn representatieve taken bij kerkgenootschappen.

Van 1984 af placht ik jaarlijks in april – op 27 nisan volgens de Joodse kalender¹ – de herdenking van de shoa – de Jom Hasho'a – in de Hollandse Schouwburg te Amsterdam bij te wonen. Een altijd aangrijpende gebeurtenis met het gebed Jizkor, waarin de huiveringwekkende opsomming van vernietigings- en concentratiekampen klinkt. Ik kan mij niet voorstellen daar in mijn hoedanigheid van minister van Justitie voor te zijn uitgenodigd en denk daarom mijn aanwezigheid aan mijn ambtelijke betrokkenheid met de erediens ten danken te hebben. Die betrokkenheid voelde ik dan echter geenszins ambtelijk. Daarvoor waren de oorlogsjaren in Amsterdam te diep in mijn geheugen gegrift. Zo ging het ook op donderdag 11 november 1985, toen ik als eregast aanwezig mocht zijn op het emotionele moment dat de inwoners van het Drentse dorp Nieuwlande door Yad Vashem werden erkend als 'rechtvaardigen onder de volken' wegens de steun die de bevolking in de oorlogsjaren had verleend aan Joodse landgenoten. Tot degenen die toen de steun hadden verleend had ook Johannes Post behoord, over wie ik in mijn schooltijd had gelezen in een

serie die was verschenen in het naoorlogse geïllustreerde weekblad *Ons Vrije Nederland*, waarop ik toen geabonneerd was. In Jeruzalem zou ik op dinsdag 15 september 1988 in de gedenkplaats Yad Vashem een krans leggen, maar dat deed ik wel als minister van Justitie, toen ik het land bezocht in het kader van de wederzijdse inspanning tot terrorismebestrijding.

Soms grepen historische herdenkingen verder terug. Op 17 november 1985 woonde ik in Delft de herdenking door de Waalse kerken in Nederland bij van het feit dat Lodewijk XIV driehonderd jaar geleden, op 18 oktober 1685, het Edict van Nantes had herroepen. Met dit edict had Hendrik IV op 13 april 1598 een zekere mate van godsdienstvrijheid voor hugenoten verzekerd, die door de herroeping tot een einde kwam en aanleiding was voor een uittocht van Franse protestanten naar de Nederlanden. Onder hen had zich ook mijn moeders voorvader René Jacob² bevonden.

Ook historisch gerelateerd was de herdenking die het Nederlands Bijbelgenootschap op zaterdag 19 september 1987 wijdde aan 350 jaar Statenvertaling. Nadat de synode van Emden in 1571 de wenselijkheid van een Nederlandse Bijbelvertaling had uithesproken, een wens die daarna elke synode was herhaald, besloot de nationale synode van 1618-1619, na een periode van 32 jaar waarin geen synode was gehouden, met de vertaling te beginnen. Deze gedegen arbeid leidde tot de Bijbelvertaling die op 17 september 1637 werd aangeboden aan de Hoogmogende Heren Staten-Generaal – de Statenvertaling. De herdenkingsdienst in de Grote Kerk van Dordrecht werd bijgewoond door de koningin. Ook Henny en ik behoorden tot de genodigden. Uiteraard was een prominente rol weggelegd voor de voorzitters van de beide Kamers van de huidige Staten-Generaal, van wie er overigens, anders dan de Hoogmogenden van 1637, een rooms-katholiek was en de ander geen godsdienst meer beleed. Het gaat hierbij, net als bij de minister voor de Eredienst, om de functie.

Nog in hetzelfde jaar representeerde ik de regering bij de plechtige eucharistieviering op 23 december in de Sint-Catharinakathedraal te Utrecht na het overlijden van Bernardus Johannes kardinaal Alfrink.

In het daarop volgende jaar werd op zondag 21 augustus in de Oude Kerk te Amsterdam gevierd dat veertig jaar geleden, op 23 augustus 1948, in Amsterdam de Wereldraad van Kerken was opgericht. In de Oude Kerk van Amsterdam werd deze gebeurtenis in aanwezigheid van de koningin met een bijzondere dienst gevierd. Aanvankelijk waren 147 kerken tot de raad toegetreden. De rooms-katholieke kerk ontbrak. In 1988 waren het er meer dan driehonderd, maar de rooms-katholieke kerk maakte er nog steeds geen deel van uit. Zij werkte wel met de Wereldraad samen, wat vermoedelijk tijdens de dienst tot uiting werd gebracht doordat de hulpbisschop van Haarlem, monseigneur J.M. Lescrauwaet een deel van de schriftlezing voor zijn rekening nam. De verkeerde spelling van zowel diens naam als zijn aanspreektitel in het programma zal wel gelegen hebben aan de onwennigheid van de Hervormde Oude Kerkgemeente in de omgang met katholieke prelaten. Ook

de Nederlander Govaert Kok op dat moment de oudkatholieke kerk vertegenwoordigde in de Central Council van de Wereldraad, nam deel aan de schriftlezing. Mij was hij meer bekend als voormalig advocaat en kandidaat-notaris te Rotterdam en als president van het gerechtshof te 's-Hertogenbosch. Tijdens de dienst werd de prediking gehouden door de secretaris-generaal van de Wereldraad Emilio Castro. Daarna vond onder verantwoordelijkheid van de Hervormde Oude Kerkgemeente een Tafelviering plaats. Het Heilig Avondmaal volgens de protestante liturgie met brood en wijn, die, misschien als oecumenische handreiking, in de toelichting ook met communie werd aangeduid, maar zonder transsubstantiatie. Daarna konden de kerkgangers hun honger stillen met belegde broodjes en koffie, ter voorbereiding op het uitvoerige middagprogramma. Ik had mijn representatieve aanwezigheid echter direct na de liturgie beëindigd.

Ruim een maand later, op 30 september 1988, liet de koningin wederom van haar belangstelling blijken, nu voor de viering van duizend jaar Russisch Orthodoxe kerk in Zwolle. Er was groot organisatietalent voor nodig geweest om alle jurisdicties van de Russisch Orthodoxe Kerk bijeen te krijgen. Dat was de voorzitter van het organiserend comité, dominee B.J. Plomp, en de in Nederland wonende Russische bariton Michael Minsky gelukt. Neutraal terrein buiten de jurisdicties van de betrokken kerken was een voorwaarde geweest, en zo was de keuze op Zwolle gevallen. De patriarchen van Moskou en Constantinopel waren aanwezig, evenals kardinaal Simonis. Diverse koren traden op, ook het Don Kozakkenkoor en niet in de laatste plaats het Slavisch koor Zwolle. Het was een indrukwekkende avond, die Henny en ik – wij beiden gezeten tussen de koningin en kardinaal Simonis – bijwoonden. Het zou ook mijn laatste representatie zijn als minister voor de Eredienst. In 1989 miste ik door andere ambtsbezigheden de jaarlijkse herdenking van de slachtoffers van de Jodenvervolging in de Hollandse Schouwburg.

En verder

Tot op de dag van vandaag is de minister van Veiligheid en Justitie belast met de protocolaire zaken van de Eredienst. Alleen tijdens het eerste kabinet-Rutte was er een uitzondering. Tijdens de formatie had Piet Hein Donner, die minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties werd, bedongen dat hij met de Zaken van de Eredienst belast zou worden en Ivo Opstelten had daarmee ingestemd. Op zaterdagmiddag 16 oktober 2010, twee dagen nadat de formatie voltooid was, nodigde Ivo mij bij zich thuis uit voor een gesprek. Uiteraard ging dat grotendeels over het bereikte akkoord betreffende de vorming van nationale politie onder verantwoordelijkheid van de van naam veranderde minister van Justitie. Ook de tijdelijke overgang van de Eredienst kwam ter sprake. Het was maar voor één kabinetsperiode. Daarbij is het inderdaad gebleven en dat moet zo blijven. Het heeft minister Donner wel zijn aanwezigheid op 1 mei 2011 in Rome bij de zaligverklaring van

paus Johannes Paulus II opgeleverd.

-----

¹ De maand nisan valt tussen begin april en de eerste dagen van mei; 27 nisan valt in de tweede helft van april of de eerste dagen van mei.

² Later gespeld s'Jacob.